

SÓFÁR

ב"ה

5786. hesván XXVIII. évfolyam 4. szám, 2025. október ★ A Nyíregyházi Zsidó Hitközség lapja

Kép forrása: internet

A közelmúltban beköszöntött zsidó újév alkalmából minden kedves Olvasónknak sikerekben gazdag, boldog újévet, jó beíratást és jó bepecsételtetést kíván az élet könyvébe a SÓFÁR szerkesztősége

A Zsidó Kultúra Ünnepe Nyíregyházán – sikerrel zárult a Gasztronómiai Fesztivál

Jó étvágyat!

Nyíregyháza szívében, a történelmi zsinagóga falai között immár harmadik alkalommal rendezték meg 2025 augusztus 31-én a Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Zsidó Gasztronómiai Fesztivált. Az esemény ezúttal is a zsidó kultúra gazdagságát, sokszínűségét és izvilágát mutatta be, egyedülálló lehetőséget kínálva a látogatóknak a hagyományok és az élmények közvetlen megtapasztalására. A fesztivál célja az volt, hogy közelebb hozza a zsidó örökséget a többségi társadalomhoz, ösztönözze a kulturális párbeszédet, valamint elősegítse a közösségi identitás megerősítését – különös tekintettel a fiatalabb generációkra. A rendezvény kulturális és művészeti programjai ezúttal is aktív részvételre buzdították a közönséget: kiállításmegnyitó, zsidó folklórt bemutató előadás, interaktív tárlatvezetés és irodalmi könyvbemutató is színesítette a napot.

A rendezvény egyik legnagyobb érdeklődéssel várt eseménye Szinetár Miklós Kossuth-díjas rendező könyvbemutatója volt. A „*Szinetár 3.*” című kötet bemutatása során a közönség egy különleges irodalmi utazáson vehetett részt a magyar színház- és filmművészet világában. Az eseményt felejthetlenné tette, hogy Szinetár Miklós életútja, gazdag és sokszínű munkássága, valamint páratlan egyénisége teljesen magával ragadta a nézőket. Az őszinte, bölcs és szellemes gondolatokkal átszótt beszélgetés nemcsak a művészet iránt érdeklődőknek, hanem minden résztvevőnek mély élményt nyújtott.

Kiemelt figyelem övezte a „*Kérdezd a rabbit!*” című beszélgetést is, ahol Deutsch Péter rabbi válaszolt a közönség kérdéseire a zsidó vallás jelenkori kihívásairól. Deutsch Fehérváry Mercédesz előadása pedig a kóser konyha világába kalauzolta el az érdeklődőket, megmutatva, hogyan lehet a hagyományokat a mai életformába beépíteni. A rabbi család mindennapjaiba való betekintés és a zsidó családi asztal hangulatának megidézése különösen nagy hatást gyakorolt a résztvevőkre.

A fesztivál idei kulturális szenzációja a vármegyéhez is kötődő Jándi Dávid festőművész emlékének szentelt kiállítás volt. A művész életútját és munkásságát bemutató tárlat, valamint a kapcsolódó vezetett program nagy sikert aratott a művészet iránt érdeklődők körében.

A fesztiválon a gasztronómia szerelmesei sem csalogódtak: a résztvevők megízlelhették a kóser konyha remekeit, betekintést nyerhettek a zsidó otthonok vendégszeretetébe, és különleges receptekkel, történetekkel is gazdagodhattak. Minden látogatót testközelből ismerkedhettek meg az ízek és illatok világával, amelyek a hagyományos zsidó családi étkezések hangulatát idézték.

A zenei és kulturális kavalkád is felejthetetlen pillanatokat hozott: fellépett a debreceni Zs-Faktor kórus, az Ávinu együttes, valamint a Sion szerelmesei, akik autentikus zsidó dallamokkal varázsolták el a közönséget.

A III. Zsidó Gasztronómiai Fesztivál ismét igazolta létjogosultságát: a rendezvény nem csupán kulturális, hanem közösségépítő esemény is volt, amely értéket közvetített, élményt adott és erősítette a párbeszédet. Aki ott volt, nemcsak új ízekkel, hanem mélyebb megértéssel és szívből jövő élményekkel térhetett haza.

*dr. Zakor-Broda Rita
Képek: Csutkai Csaba*

Szinetár Miklós Kossuth-díjas rendező

Kérdezd a rabbit!

A publikum

A „majdnem elfeledett festő”, Jándi (Lederer) Dávid portréja

Jándi (Lederer) Dávid

A „Sófár” e havi számában egy különleges személy sorsát ismerheti meg a kedves Olvasó. A Dávid név hallatán a legtöbbünknek Dávid, a zsidók királya jut eszébe. A zsidó családok körében sok személy kapta a Dávid nevet, nem volt ez másképpen a Lederer családban sem. Következzék Jándi (Lederer) Dávid portréja! Egy nem mindennapi élettörténettel ismertjük meg olvasóinkat. Főszereplőnk: Jándi Dávid, a hitelesség kedvéért: Lederer Dávidként látta meg a napvilágot a Bereg megyei kis településen, Jándon, 1893. április 3-án egy elszegényedett ortodox zsidó családban. 1913-ban kérelmezte nevének Jándi-ra változtatását falu iránti tisztelete jeléül.

Apja Lederer Leopold, akinek életét a Mindenható 1855-től 1920-ig rendelte el. Édesanyja, Feldheim Eszter, akit a Jóisten több talentummal is megáldott: vezette a háztartást, felügyelte a gyerekek nevelését, előmenetelüket, sőt férje halála után vezette Nyíregyházán a Szarvas utcai kocsmát. Dávid sokgyerekes családba született, de a felnőttkort csak hatan élték meg (Sándor, Dávid, Menyhért, Rozália, Mária és Andor). Dávid a testvéreivel ellentétben „különc” volt, édesapjához különös kapcsolat kötötte, számára nem volt követendő példa apja munkássága és cselekedetei, a vallási előírások, szabályok betartása. Az ifjú Dávid elemi iskoláit Jándon kezdte, de az

1904-1905-ös tanévet már Nyíregyházán folytatta, majd a polgári iskolát is. Tanulmányi munkáját egyes tantárgyakban jónak, jelesnek értékelhetjük, s már ekkor megmutatkozott tehetsége és vonzódása a művészet felé. Az iskola befejezése után, egyes források szerint édesapja, amikor megtudta, hogy rajzolni, festeni akar, tizenévesen elűzte a családból. Elhagyta a családot és a „piktorok városába”, Nagybányára ment, hogy kitanulja a festészetet. Ez történt 1911-ben. Ez lesz élete végéig a szeretett város, mindig ide tért vissza, amikor csak tehetette, de ez a város lesz életének utolsó állomása is. Az I. világháborúban katonaként szolgált, fogóságba esett, ahonnan szerencsésen sikerült hazatérnie. Ettől kezdve minden szabadidejét a festészetnek szentelte, természetesen Nagybányán. Alkotásait a változatosság jellemezte: különböző színvilágban és témában festett (akt, bibliai jelenetek, tájképek csendélet, önarckép). Thorma János tanítványa volt. A poszt-impresszionizmus jellemezte stílusát.

1931-ben kötött házasságot Simon Olgával, aki a holokauszt áldozata lett

Piéta - 1927 - Bachner András gyűjteménye

Auschwitz-Birkenauban. A házasságból gyermekük nem született.

Jándi Dávid élete során sok emberrel találkozott, a nagybányai Festőiskola nagyjaival. Ilyen volt Ferenczy Károly, aki korrigált is neki, Réti István, Thorma János is, akiknek szemlélete egész életében főszerepet játszott. Festményeit kezdetben nem szignózta, erre csak az 1920-as években került sor, Jándi D. szignóval. Nem járt a művészet fővárosában, Párizsban, inkább három olasz városba tért vissza többször. Ezek: Velence, Firenze, és Taormina.

Csendélet - Várvédó Galéria, Nagybánya

Egyre többet festett, több kiállítása is volt Budapesten, Nagybányán. Sajnos művésze nem tudott kiteljesedni, hiszen az 1930-as években a vészjósló jelek a Festőiskola mindennapjaira is hatással voltak. Amikor a németek 1944. március 19-én megszállták Magyarországot, az események felgyorsultak, ami a zsidók életére nagy mértékben kihatott.

Már az 1920-as években intő jelek mutatkoztak a „numerus clausus” törvény bevezetése után, amelynek értelmében korlátozták a felsőoktatásban tanuló zsidó tanulók létszámát.

A később bevezetett zsidótörvények, majd Magyarország németek által való megszállása után, 1944 április végétől néhány hét leforgása alatt megtörtént a vidéken, elsősorban az északkeleti régióban élő zsidók gettósítása, majd deportálása. Nem volt ez másképpen Nagybányán sem. A nagybányai gettó, ahová Jándi Dávidnak is mennie kellett, a külterületen lévő vas-és kohógyár telepén volt.

Ebben a városban érezte jól magát a festő, de ez a város lett életének utolsó állomása is.

A deportáló vonatból való szökése közben lőtték agyon. A mai napig nem tudni, hová lett eltemetve.

Jándi települése a festő örökségének a jövő generáció számára való megismertetése céljából különböző programsorozatot kezdeményezett, amelyeken a festő személyét, munkásságát nemcsak a településen, a vármegyében, hanem az ország több településén is megismerheti a nagyközönség.

*Fehér Ildikó
Képek: Fehér Ildikó*

Bemutatkozik a Dél-Pesti Körzet

Az erzsébeti zsidó hitközség az 1870-es években alakult meg 10 család részvételével. Fejlődését a hitsorsosok gyors betelepítése tette lehetővé: 1900-ban 288, 1910-ben 2953, 1920-ban már 3293 zsidó vallású élt a településen. Önálló hitközséget Gráner Ábrahám alapított. 1899-ben új rabbi szerződöttetett Dr. Krisztháber Béla személyében, aki az időközben a közadakozásból felépített zsinagógát 1901-ben felavatta.

Az önálló hitközség minden, a magyar neológokra jellemző szervezettel rendelkezett: volt Chevra Kadisájuk, önálló temetőjük, iskolájuk, női szervezetségük, ifjúsági szervezetségük, aggok háza stb... 1908-ban kezdték meg a soroksári zsinagóga építését a zugiskolaként elrekvirált zsidó iskola pótlásaképpen. 1910-ben a csepeli hitközség megtartotta betagozódását az Erzsébetfalvai községbe, azonban az ortodox rítus követése mellett döntött.

1947-ben a dr. Krisztháber 4500 fős veszteségről és 620 fő túlélőről adott számot. Utólagos számadásunk szerint a tragédia kb. 2000-rel több áldozatot szedett.

A háború után a maradékok megkísérelték, hogy újra rendeltetésszerű működés induljon meg a romok tetején. Néhány mérsékelt sikeres év után a hatvanas években a hitközség fokozatosan elenyészett. A mártír emlékművet ledöntötték, a temetőt nagyrészt államosították. A város új fejlesztése

együtt járt a hívek széttelepítésével. A hitközség alig élte meg a hetvenes évek fordulóját.

2002-ben a maradékok maradékában volt elég hit, hogy a hitközséget Dél-Pesti Zsidó Hitközség néven újra alapítsák.

Évekig tartó munkájukat végül siker koronázta: az önkormányzat és a Budapesti Zsidó Hitközség segítségével 2002 tavaszán Dr. Kardos Péter főrabbi (aki egyébként a hatvanas évek elején kezdő rabbiaként a pesterzsébeti zsinagógában funkcionált) felavatta a Dél-Pesti Körzet imatermét, amely egy volt tüzelőhelységről lett kialakítva. Az elnevezés – Dél-Pesti Körzet – eredetileg a három délpesti kerület, Pesterzsébet, Soroksár és Csepel területére utalt, de szinte az első perctől kezdve megtaláltak minket a környező kis településeken (Dunaharaszti, Monor) élő hittestvéreink.

A 2010-es években a helység szűknek bizonyult és már nem csak a nagy ünnepek alkalmával telt meg a templom, a péntek esti, szombat reggeli imádkozások idején is kicsinek bizonyult a helység. Ekkor merült fel először egy új zsinagóga építése.

Ennek a gondolatnak alapot adott, hogy a közösség jelentős összeget örökölt egyik tagjától. A körzet saját erőből ezen felül is jelentős összeget gyűjtött össze.

Időközben elkészült egy igen nagyszabású új zsinagóga építési terv, sajnos azonban a

szükséges megvalósítási költségek jóval meghaladták volna a rendelkezésre álló összeget.

Így ez nem valósulhatott meg, de hosszas keresés után a körzet vezetése talált egy ingatlant, amelyet a közösség által adományokból, támogatásokból összegyűjtött rendelkezésére álló összeg kiegészítésével a BZSH megvásárolta a közösség számára. 2018. december 6. avatták fel az új imaházat a 1201. Vörösmarty u. 8 szám alatt.

Jelenleg a rabbi Totha Péter Joel, aki egyben a vallási vezetője a győri hitközségnek is. Kántorként Sáfrány Dávid előimádkozó funkcionál.

Elnök Kerényiné Rippner Zsuzsa.

Kerényiné Rippner Zsuzsa

Ars Sacra esemény Tokajban

Tokajban 2025.09.21-én vasárnap délután sokat tanulhatott, aki nyitott a kultúrára, emberi élettörténetekre. Tokajban, az egykori zsinagógában, az Ars Sacra Fesztivál és a Kulturális Örökség Napjai programsorozathoz kapcsolódva hallhattak az érdeklődők két előadást. Kalmanovits Miklós, a Tokaji Ortodox Zsidó Hitközség elnöke tartott előadást a zsinagógákról, azok szerepéről, jelentőségéről a zsidók életében. Röviden érintette a csodarabbikat és a zsidó ünnepeket is. Szegedi Márta idegenvezető pedig a 165 éve született Baumhorn Lipót, a tokaji zsinagóga tervezőjének életéről és munkásságáról beszélt. Az építész 44 éves

karrierje során összesen kb. 90 épületet (számos zsinagógát, banképületet, bérpalotát, lakóházat, sőt síremléket) tervezett. Habár az előadásból kimaradt, tudható, hogy Baumhorn Lipót, jelenleg az USA-ban élő unokája 1975-ben, és 2024-ben is megtekintette a zsinagóga épületét.

Az eseményt a Tokaji Mozaik Kórus színesítette. Kányádi Sándor: Volt egyszer egy kis zsidó c. kötetének a Gryllus testvérek által megzenésített verseiből, valamint magyar és jiddis népdalokból kaphatott ízelítőt a közönség.

Az előadások végén a szervezők meglepetéssel, egy szelet flódnival várták a vendégeket.

Ezután lehetőség volt átmenni az imaházba, ahol a kíváncsiak további kérdéseket tehetek fel a zsidó vallási szokásokról, közelről is megnézhetik a tfilint és a tálitot.

Külön öröm, hogy rövid itt tartózkodása alatt Fuchs Henry, egykori tokaji lakos - aki ma az USA-ban él - is megtisztelte jelenlétével az eseményt.

A szervezők köszönik mindazoknak a segítségét, önkéntes szolgálatát és áldozatvállalását, akik igent mondtak az ötletre és lehetővé tették az esemény létrejöttét.

Sz.M

Képek: Szegedi Márta

Lengyel Gábor hannoveri rabbi portréja

„Ezen a napon beszédet mondani nem a mi dolgunk”

Nyolcvanéves volt Lengyel Gábor, amikor levelet kapott. A feladó, a számára ismeretlen Alfred Hausmann nyugdíjas tanár, helytörténész Augsburgból írt. Azért küldte a levelet, mert öt eltűnt zsidó nő nyomára bukkant. Egyikük, úgy hiszi, Gábor édesanyja.

Lengyel Mártonné született Stern Janka, Verbón látta meg a napvilágot 1907. május 23-án. Férjezett, kétgyermekes anya volt, amikor 1944-ben Budapestről Ravensbrückbe deportálták. Két fia, Gabi és Gyuri, akkor három-, illetve hétéves volt, ők többé nem látták édesanyjukat – aki egyike volt azoknak az áldozatoknak, akikről évtizedekig nem sikerült megtudni, hol és hogyan haltak meg.

Úton az ismeretlenbe

Rátékinteni, visszanézni a történetekre mérőben más az események résztvevőjeként; gyakori közös vonásuk a túlélőknek, hogy az elveszett emlékképeket csak jóval később, sok évtized elteltével rakják össze, ha egyáltalán megteszik. Gábor még Magyarországon töltött gyermek- és fiatal éveit is ködfoltok homályosítják; van, amire fény derült, van, amit talán az unokák kutatnak majd ki, és akad, amikor a sors ad körvonalat az elmosódott részleteknek. Hogy miként élték túl testvéreivel az üldöztetés éveit, nem tudja pontosan. Nem csak az édesanyját kellett nélkülözniük, hiszen az édesapát, Lengyel Mártont, a Pesti Izraelita Hitközség főkönyvelőjét is elvették. S bár neki sikerült megszökni és túlélni a holokausztot, a részletek elmesélésére, visszaidézésére, ha lett volna is később szándék, idő kevés adatott: 1956-ban, súlyos betegségben halt meg és hagyta hűgára, Fridára a két fiút. Ismerősöktől, rokonoktól annyit mégis meg lehetett tudni, hogy a túlélő gyerekeket 1944/45-ben különböző helyeken – védett házakban – bújtatták, majd a gettóba kerültek. A háború után egy ideig gyermekotthonban helyezték el őket, majd apjuk visszatérte után – az otthonukat mások vették birtokba – a Frici nénihez becézett hűg kis lakásában élt a család. A zsidó elemi után Gábor a Kölcsey Ferenc Gimnázium diákja lett. A nyarak szép emlékek, a hitközség balatonfüredi nyaralójában, a velük üdülő nagynevű, bölcs rabbik társaságának képei, lenyomatai végigkísérték az életét. Bar micvóját tizenhárom évesen a Vasvári Pál utcai zsinagógában ünnepelte.

Jichák Herczeg államelnökkel

Tizenöt éves volt a fiú, amikor az apja meghalt, és a történelem további súlyt adott ennek az évnek. 1956. október 23-án ott állt a Parlament előtti téren ő is, részese volt az eseményeknek. Nagynénjük, bizonytalannak ítélve a helyzetet, úgy határozott, unokaöccseit emigrálásra biztatja; decemberben hétfős zsidó csoport indult útnak nyugatra a jobb sors reményében.

Miután megléptek – Gábor így emlegeti –, Bécsben Eisenberg főrabbi segítette a következő lépésekben. Bátyjával hamar különváltak; míg Gyuri egyetemistaként Párizst választotta, Gábor egy vasárnap útra kelt Haifába. Mezőgazdasági ismereteket, földművelést, állattartást tanult, s közben barátokat, segítőköt is talált. Később egy jeruzsálemi szakmunkásképzőben finommechanikát tanult, ösztöndíjas lett, majd katonaként tisztí karriert kínáltak neki. Más tervei voltak: Tel-Avivba költözött, s leérettségizett. Válaszút elé érkezett, és ő a külföldi továbbtanulást választotta, Németországban kapott ösztöndíjat. A braunschweigi műegyetemen kezdte meg tanulmányait, s bár nyelvismeret nélkül, teljesen idegen környezetben kellett boldogulnia, a nulláról felépíteni ismét mindent, a kitartás meghozta gyümölcsét. Lengyel Gábor 1972-ben műszaki mérnök-szervező diplomát szerzett, megnősült, Hannoverbe költöztek. A fiatal, immár kétgyermekes apa az iparban, tanácsadóként helyezkedett el, és aktív szerepet vállalt a helyi zsidó közösség életében; nemsokára annak elnökévé is megválasztották.

Amit talán senki – ő maga sem – gondolt volna: a budapesti zsidó fiú, akinek az édesanyját Németországban ölték meg, abban az országban kezdte élni sikeres, tevékeny életét.

Elmosódott részletek körvonalai

Hogy Stern Jankával mi történt, az évek hosszú sora alatt sem hagyta nyugodni a fiát. Húsz évvel ezelőtt egy berlini holokausztkonferencián az előadásokat hallgatva jegyzetelt, amikor a mellette ülő nő felfigyelt a héber kézírásra, s ivritül szólította meg a férfit.

„Kérdezte, miért vagyok itt, s amikor válaszoltam, hogy a Ravensbrückbe deportált anyám sorsát kutatom, közölte, hogy ő Judith Buber Agassi, az egyik legismertebb kutatója ennek a tábornak, könyve is született a témában. Címet cseréltünk, és néhány héttel később kaptam tőle egy e-mailt, amelyben pontosan megjelölte, mikor vitték el édesanyjamat, milyen rabszámot kapott, és megerősítette, amit már korábbról, túlélő szemtanúk állításai alapján tudtam. Ravensbrückben több mint 700 nőt zsúfoltak be öt marhavagonba, s a München melletti Dachauig tartó, normális esetben nyolcórás utat 16 nap alatt tette meg a szerelvény. Vagy harmincan nem éltek túl az embertelen körülményeket. Köztük anyám.”

A professzor asszony egy könyvet is ajánlott neki; a Prison on Wheels: From Ravensbrück to Burgau című írás egy fiatal magyar nő, Dános Éva 1945-ös visszaemlékezése, amely ennek a vonatúnak a borzalmaikat örökíti meg. „Megrendítő volt, sírva olvastam végig, mert ha anyám neve nem is szerepelt a könyvben, róla is szólt.”

Gábor megemlíti egy apró, ám fontos epizódot, amely végül hozzásegítette ahhoz, hogy a szálak összejöjjenek. Még a nyolcvanas évek végén egy alkalommal, amikor a családdal Izraelbe látogattak, hirtelen ötlettől vezérelve úgy döntött, elmegy a Jad Vasembe – ez a holokauszt áldozataira és hőseire emlékező, hatalmas komplexum Jeruzsálemben –, és kitöltött egy űrlapot eltűnt édesanyja és a saját adataival. Emberek sokaságának szolgáltattott az adat - bázis segítséget rokonaik megtalálásában.

Négy éve, 2021. január 27-én kapta meg Alfred Hausmann helytörténész, nyugalmazott tanár levelét, a Münchentől 60 kilométerre fekvő Augsburgból. Hausmann a Jad Vasem adatbázisából kereste ki Lengyel Gábor címét. Ugyanis sikerült kikutatnia, hogy pontosan kik azok a nők, akiket egy Dachauba tartó marhavagonból Augsburgnál papírba bugyolálva március 5-én kidobtak a szerelvényből, és egy helyi temetőben néhány héttel később eltemettek.

„Amikor kibontottam és elolvastam Alfred Hausmann sorait, az nagyon megrázó volt és váratlanul ért. Miután megismertem Dános Éva visszaemlékezését, meg voltam róla győződve, hogy édesanyám valahol, a vonatból kidobva, mindenki számára ismeretlen helyen

nyugszik. S ekkor megtudtam, hogy eltemették...”

A levél érkeztekor még javában dúlt a pandémia, tilos volt utazni. Kora nyárra feloldották a korlátozásokat, és Gábor második feleségével, Anikóval Augsburgba utazott. A vasútállomáson Alfred várta őket, sírva ölelkeztek össze. Két vadidegen, idős ember, egy német és egy magyar.

Az új sírkő

Először a temetőbe vezetett.

„Az öt nőt az eltemetésük óta exhumálták, és áthelyezték egy másik temetőbe, valamikor a hatvanas években. A sírkövön ott szerepeltek a nevek, nem egészen helyesen írva, és bár zsidók nyugodtak ott, mégis egy keresztet állítottak fejként. Rögtön elhatároztam, hogy tervezek és csináltatok egy új sírkövet.”

Alfred Hausmann és több másik helytörténész, hagyományt teremtve, minden év november 1-jén, mindenszentekkor ünnepséget szervezett a náciizmus áldozatainak emlékére.

Úgy gondolták, hogy abban az évben, ennek részeként avathatják fel az új sírkövet is.

2021. november elsején több mint száz ember volt jelen Gábor gyerekei, unokái mellett az augsburgi temetőben. Zuhogó esőben álltak az emlékezők, amikor Lengyel Gábor

hannoveri rabbi kaddist mondott megölt édesanyjáért és négy sorstársáért.

A nyugdíjas diák

A braunschweigi zsidó közösség életében kiemelkedő szerepet vállalt Lengyel Gábor 1978-ban a hitközség elnökévé választották; 15 esztendőn át töltötte be e tisztségét. Munkája nyomán megkezdte a tagság létszáma, felújították a közösségi épületet, támogatta a helyi zsidó diákokat, szociális intézményeket. Munkájára Alsó-Szászország tartományi miniszterelnöke – a későbbi kancellár –, Gerhard Schröder is felfigyelt, kitüntetésben részesítette.

Miután Hannoverbe költözött, ugyancsak részt vett a zsidó hit- és közösségi életben, s egyre gyakrabban látogatott Magyarországra. Feleségével alapítványt hoztak létre budapesti zsidó iskolák támogatására. Nyugdíjba vonulása után, 62 évesen úgy határozott, hogy ismét beül az iskolapadba; doktoranduszként iratkozott be a budapesti Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemre, és elvégezte az Abraham Geigerrel elnevezett potsdami rabbiképzőt. Ez az első modern zsidó teológiai szeminárium, amelyet Németországban alapítottak a második világháború óta, s amely reformirányzatú, azaz liberális rabbik, valamint kántorok kép-

zésére specializálódott. Tanárai javarészt nála fiatalabbak voltak, ő volt talán a valaha volt legidősebb diákja az intézményeknek. Berlinben, a Ryke utcai nagyzsinaagógában avatták rabbivá 2009-ben.

A hannoveri magyar rabbi idén januárban töltötte be a 84. évét.

Németország-szerinte előadásokat tart fiataloknak. Negyven éve tagja a zsidó–keresztény párbeszéd és tíz éve a zsidó–muszlim párbeszéd kezdeményezésnek, egyik hosszabb izraeli látogatása alkalmával, 2023 júliusában Jichák Hercog államelnök invitálta négyszemközi beszélgetésre. Tavaly októberben fogadta Bärbel Bas, a Bundestag elnöke.

„Másfél éven keresztül leveleztem vele, de más politikusokkal is, két témát felvetve; az egyik az emlékezés, a másik az izraeli–palesztin helyzet. Aztán egyszer csak felhívtak, ne levelezzünk tovább, inkább utazzak Berlinbe, és beszéljünk személyesen. Az emlékezés kapcsán mindig elmondom az álláspontomat, így tettem most is. Németországban azt vallják, nagyon fontos, hogy a zsidók szót kapjanak, megoszthassák az emlékeiket. Megértem az álláspontjukat. Azonban úgy gondolom, hogy ezáltal, ha már egyáltalán nem lesznek szemtanúk, túlélők, elhárítják magukról a felelősséget.”

Németországban két olyan nap van az évben, amikor jelentősebb holokausztmemorációk zajlanak. Az egyik január 27., az ENSZ által 2005-ben kijelölt nemzetközi holokausztmemorációnap. A másik pedig az 1938-as Kristályéjszakára (Kristallnacht) emlékező november 9., akkor e napon a náci Németországban központilag szervezett zsidóellenes pogromokra került sor, különböző becslések szerint sok száz, de akár ezernél is több zsidót öltek meg (részben a pogromot követő bebörtönzések során, illetve öngyilkosságba hajszolva őket), házaikat, üzleteiket kifosztották, megrongálták, és több száz zsinagógát gyújtottak fel.

„Azt mondtam Bärbel Basnak, hogy az év 363 napján együttműködök, dolgozunk közösen az emlékezés kapcsán, de január 27-én és november 9-én Lengyel Gábor nem szólal meg. Ezek a megemlékezések kihasználják az egónkat, azt, hogy a zsidók szívesen mondanak beszédeket, hogy a kántor szépen énekel. A megemlékezések napjain beszéljenek inkább önök, a tettesek leszármazottai a parlamentben, ne a zsidók. Meghívhatnak vendégnek, az első sorban foglalok majd helyet. De ezen a két napon nem a mi dolgunk beszédeket mondani.”

Hallgatás helyett szembenézés

Gábor tavaly ismerkedett meg egy német újságíróval, Alexandra Senffttel, akit erősen foglalkoztatott a családja múltja. 2016-ban megjelent könyvében (Der lange Schatten der Täter – Nachkommen stellen sich ihrer NS-Familiengeschichte, szabad fordításban: A tettesek hosszú árnyéka – A leszármazottak szembesülnek náci családjuk történetével) feltárta nagyapja, Hans Ludin hátterét is, aki magas rangú náci tiszt volt

Dél-Szlovákiában. (Történetesen ott, ahol Stern Janka is született.)

A túlélők és leszármazottaik tollából megjelent könyvek, a megrázkódtatások feldolgozásának szemszöge mellett ritkaság Senfft könyve, amely a feldolgozatlan bűn átöröklött hatásai felől közelíti meg a holokausztot, a saját történetén keresztül. A könyv számos elismerést kapott, ugyanakkor a szerzőre záporoztak a bírálatok is: számon kérték rajta, hogy kiadja a saját családját, ítéletet mond nagyapja tettei felett. Alexandra Senfft válasza erre az volt, hogy ő csupán szeretné megismerni pontosan a történeteket, és nyíltan beszélni minderről.

„Azt javasoltam a parlament elnök asszonyának, hogy olyan embereket hívjanak meg ezekre az emléknapokra, amilyen Alexandra Senfft. Akiket elevenen foglalkoztat családjuk története, legyen az akármilyen szégyenteljes is. Úgy hiszem, a mai fiataloknak így adhatjuk át a legjobban, mit jelent a holokauszt. Hallgatás helyett szembenézéssel.”

Lengyel Gábor – egykori tartalékos izraeli katona – nem rejti véka alá nézeteit az izraeli–palesztin helyzet kapcsán sem, noha saját hitközségének tagjai közül sem sokan értenek vele egyet. „A németek okozták a holokausztot, így érthető, hogy a háború után Izraelről nem mondhattak rosszat. A ma aktív generáció már nem az elkövetők, hanem a leszármazottak generációja. Ők már megtehetnék, hogy finom kritikával élnek, és elmondják őszinte véleményüket Izraelről, amelynek kormányja jelenleg nacionalista politikát folytat, ultravalásos tagjai háromézer évvel ezelőtti nézetekre hivatkozva hangoztatnak sovíniszta retorikát. Esténként megnézem az izraeli híradó történeteit, majd átkapcsolok az arab csatornákra, és onnan is tájékozodom. Azt is látom, ahogy egy izraeli katonát sirat az anyja, és azt is, ahogy egy palesztint az övé.”

Változást a parlament elnöknőjével folytatott beszélgetés nyomán nem remél, de úgy hiszi, mégis meg kell tennie, hogy a véleményét kifejti és elmondja azoknak, akiknek befolyásuk van a dolgok menetére. Egész életében ezt tette, nem változtat ezen a továbbiakban sem. Úgy gondolja, hogy a soá túlélőjeként, olyan emberként, aki Izrael katonája volt, mindkét témában okkal és joggal szólalhat fel.

Lengyel Gábor nemcsak az élete történetéről, a legutóbbi évek meglepő fordulatairól, hanem arról is beszélt, miként tekint magára, mit jelent számára, hogy megtalálta örökre elűntnek hitt édesanyja sírját.

„Legelőször is ember vagyok. Másodszerre zsidó, aztán izraeli. Német állampolgár lettem, de nem vagyok német, a magyarról pedig lemondtam, mert a magyar múltam a legrégebbi, már távoli rétege az életemnek. Hogy az anyámat megölték, amiként megölték, kibírhatalatlan. Az, hogy megtudhattam, hol van eltemetve, hogy méltón elbúcsúztathattam, igaz, nyolcvan éves fejjel, megnyugvás.”

Kárpáti Judit

Ez a cikk a Magyar Narancs 2025. február 13-i számában jelent meg

A zsidó nép története

19. Nagy Sándor és a hellénizmus

Aggodalomra semmi ok. Dareiosz, a nagy király, a királyok királya, az országok királya, Ahuramazda Isten kegyelméből a világ ura, most végre megsemmisíti majd a betolakodót, még akkor is, ha az a Perzsa Birodalom központjától távol sikereket aratott. Most megérkezett a birodalom szívébe, ahol a felső szatrapia birodalmi seregével áll szembe. Ez a sereg létszámában és erőben felülmúlhatatlan. Dareiosz jól ismerte ellenfelét, akinek már az apja, Makedónia királya, II.Philipposz is kacérkodott a birodalom megtámadásával. Nagy Sándor folytatta apja törekvéseit, és i.e. 333-ban Kisázsiaiban legyőzte a perzsákat. Ezzel a sikerrel nem elégedett meg. Valamennyi országot meghódította a Földközi - tenger mentén, amelyek korábban a Perzsa birodalomnak fizettek adót, így Júdeát is.

A naptár i.e. 331. október 1-t mutatta. A két sereg Gaugamélánál nézett farkasszemet egymással, és az elbizakodott perzsa hadak felett Nagy Sándor serege döntő győzelmet aratott. A makedón hadvezér így a perzsa birodalom teljhatalmú ura lett. Meg volt győződve arról, hogy a görög kultúra elterjesztésével békét hoz az akkor ismert világra. Városokat alapított, amelyek közül a legismertebb a Nílus deltájában épült Alexandria, amely az alapító nevét viseli.

A zsidók között is sok monda, legenda hőse lett Nagy Sándor. Egy talmudi aggáda beszámol egy zsidó főpapról, aki a vének tanácsa élén a hódító Alexandrosz üdvözlésére Jeruzsálem kapuja elé vonult ki. Az ünnepi díszbe öltözött férfiú láttán Nagy Sándor leszállt a lováról, és mély meghajlással üdvözölte a főpapot. Amikor Alexandrosz kísérői ennek okáról kérdezték, ő így válaszolt: mielőtt elindultam a világ meghódítására, álmomban megjelent előttem egy jámbor férfi, és azt jövendölte nekem, hogy meg fogom hódítani az egész perzsa birodalmat. Most, amikor megláttam ezt az ősz aggastyánt, eszembe jutott az álmom, és meghajoltam az ő Istene előtt. Nagy Sándor érintetlenül hagyta a Szentélyt, megengedte a zsidóknak, hogy saját hitük, szokásaik szerint éljék az életüket. A szabadság-évben (szombat-év) mentesítette a zsidókat az egyébként szokásos adók megfizetése alól.

A meghódított népekre, így a zsidókra is új korszak köszöntött, amelyet teljesen áthatott a görög kultúra. Ezt a korszakot ezért hellénizmusnak nevezik. Szokássá vált a görög nevek felvétele is.

Nagy Sándor azonban mindössze harminchárom éves korában, i.e. 323-ban meghalt. Birodalmát a hadvezérei között felosztották. Antigonosz kapta Görögországot, Egyiptom Ptolemaiosz lett, Szeleukosz pedig az ázsiai részeket kapta. Ptolemaiosz és Szeleukosz utódai között állandó viszály dúlt, nem utolsó sor-

ΓΕΝΕΣΙΣ

Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἦ δὲ τῆ ἡν 1
ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ 2
πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ἔπειτα εἶπεν ὁ θεὸς 3
Γενηθήτω φῶς. καὶ ἐγένετο φῶς. Ἐπειτα εἶπεν ὁ θεὸς ὅτι 4
καλόν. καὶ διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀνά μέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀνά μέσον 5
τοῦ σκοτοῦς. Ἔπειτα ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκοτὸς 6
ἐκάλεσεν νύκτα. καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωὶ, ἡμέρα μία. 7
Ἔπειτα εἶπεν ὁ θεὸς Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος 8
καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνά μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. καὶ ἐγένετο 9
οὕτως. Ἔπειτα ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸ στερέωμα, καὶ διεχώρισεν ὁ θεὸς 10
ἀνά μέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνά 11
μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Ἔπειτα ἐκάλεσεν 12
ὁ θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν. καὶ εἶπεν ὁ θεὸς ὅτι καλόν. καὶ 13
ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωὶ, ἡμέρα δευτέρα.

A Szeptuaginta első szavai

A Tóra törvényei továbbra is meghatározták az élet rendjét, de sokan már nem tudták olvasni a héber nyelv ismerete hiányában (akárcsak napjainkban...).

A Ptolemaioszi korszakban II.Ptolemaiosz Philadelphosz király elrendelte a Tóra görögre való fordítását. A fordítás a Szeptuaginta nevet viseli, ami görögül hetvenet jelent, és arra a hetvenkét zsidó tudósra utal, akik a hagyomány szerint egymástól elzárva, hetvenkét nap alatt fordították a Tórát görögre, és mind a hetvenkét fordítás szó szerint megegyezett egymással. A Szeptuaginta egyik példányát elhelyezték az Alexandriai könyvtárban.

A Szeleukida uralom alatt, IV. Antiokhosz Epiphanész uralkodása idején a hellénizmus tovább erősödött. A vallásos zsidók, akik a Tóra szellemében nőttek fel, elutasították az idegen eszméket, de a tehetősek, és az ifjúság körében szíves fogadtatásra találtak. A tékozló, és állandóan értelmetlen háborúba bonyolódó király megvesztegethető volt, és az általa sok pénz ellenében kinevezett főpapot a lakosság nagy része gyűlölte. Az állandó pénzzavarral küzdő király kifosztotta a Szentélyt, de nem is ez volt a legrosszabb. IV. Antiokhosz

felismerte, hogy ameddig a zsidó lakosság nagyobb része a saját vallását követi, és elkülönülve a saját útját járja, addig ez a helyzet fenyegetést jelent az uralmára. Ezért a zsidókat el akarta téríteni a hitüktől. Megtiltotta a Tóra parancsainak a követését, különösen a körülméletlést és a szombat megtartását. A felháborodás akkor érte el a tetőpontját, amikor a Szentélyben az oltárra Zeusz szobrot állíttatott. A feszültség egyre nőtt, és végül a zsidók felkeléséhez vezetett a görög uralom ellen. A felkelés élére a papi családból származó Matitjahu állt (folytatás a következő számban).

Glück Gábor

Forrás: Hans-Joachim Gehrke: Világbirodalom a porban
Jacob Allerhand: A zsidóság története
Képek: Av. N. Pollak: Izrael népének története
Jacob Allerhand: A zsidóság története

IV. Antiokhosz Epiphanész

Történelem

Ismert tény, hogy az 1848-'49-es szabadságharc csatáiban jelentős számú zsidó honpolgár is részt vett. A bukás után ezért Haynau osztrák tábornagy kollektív büntetést szabott ki a zsidókra. Az alábbi írást a tokaji Ortodox Zsidó Hitközség elnökének neje, Kalmanovits Miklósné juttatta el a Sófár szerkesztősége számára. Érdekessége, hogy a riportalany, Link Herman honvéd szanitéchnagy Kalmanovits Miklósné ükapja.

-a szerk.

LINK HERMAN VISSZAEMLEKÉZÉSEI

Link Livia,
Link Herman unokája,
Kalmanovits Miklósné
nagyanyja

Az isaszegi csata egyik szanitéchnagyával, a 98 éves Link Hermannel, 1929. decemberében a Templom utcai, Huszka János telkén állt hűsületben beszélgetett Szathmáry Zoltán.

Herman bácsi, legyen szíves valamit mondani a vízimalomnál végzett egykori sebkezőhelyi munkájukról.

Kedves öcsém, mintha most is látnám. Egyenesen nem lehetett végig menni az úton, annyi volt a holttest. Kertülgetni kellett! Rémség volt látni is; alvadt embervér a sáron! A szemerkéző eső tócsái pirosak voltak a földön. Lovak által sárba taposott katonák. Ezen a területen átlag két osztrák egy magyar holttest, ez volt az arány. Súlyos sebesült 120 fekvő a földre szórt szalmán a szabad ég alatt, de éjjelre a község férfiai segítségével fedél alá hordtuk őket. Csakhogy ez a fedél is olyan volt, hogy a tetején az eget lehetett látni, mert a házak teteje mind elhamvadt estére a csata alatt menthetetlenül. A lábon menni tudó sebesültek megszámlálhatatlanok voltak, pedig ekkor már 24-en voltunk, szanitécek. A szent-györgyi majorból még délután bejött hozzánk a szanitécrészleg. Két ezredorvos volt. Egyiknek az állomása a község házában, a valkói és a dányi út sarkán, a másik ezredorvos a magyar tüzérségi állás közelében kezdődő Királyerdő szélén volt. Temetések csak szombat délután és a húsvéti ünnepek napjain voltak lehetségesek. Óriási területeket pásztáztunk át, még húsvétvasárnapon is találtunk súlyos sebesülteket az erdőn. Szombat délelőtt lovas kocsikon, szünet nélkül szállítottuk a kastélyba, Gödöllőre a súlyos sebesülteket. Kossuth parancsára, aki maga is ott volt.

Herman bácsi tessenék megmondani, hogy isaszegi polgári lakos volt-e sebesült?

Csak nagyon kevés isaszegi férfi és gyerek volt, aki nem lett sebesült. Az osztrákok már a csata reggelén sok isaszegi férfit vertek meg puskatussal, de még gyerekeket is, még aszszonyokat is. Délelőtt a házaknál a kamrákat kirabolták, az asztalokról a főtt ételt elvitték. A házak égésénél sok baleset és szerencsétlenség volt, leszakadt a tetőzet, a gerendák. Ágyúzás okozta sérülések, sok dolguk volt az orvosoknak! Lepedőket szaggattunk szét, azzal kötöttük a sebeket, mert kifogyott a kötszer.

Herman bácsi kérem, egyszer már tetszett említeni nekem, hogy lengyelek is harcoltak a magyarok oldalán. Hányan lehettek, és volt-e lengyel halott a csatatéren?

Hát édes öcsém, a lengyelek ugyanolyan sorsban voltak mint mink. Őket az oroszok cárja, a magyarokat meg az osztrákok sanyargatták. Elkeseredettségükben jöttek a magyarok megsegelésére, még puskákat is hoztak.

Abban bíztak, ha győz a magyar szabadságtörekvés, majd a magyarok mennek nekik visszasegíteni. Hidd el öcsém, jobban harcoltak, bátrabbak, vagányabbak voltak, mint néha a magyarok. Az isaszegi csatában a lengyel légió két nagy csoportja is részt vett. Hatvan és Tápióbicske felől, a magyar sereggel jöttek. Létszámuk 1200 fő lehetett. Sebesülteket nem sokat kötöttünk belőlük, mert maguk látták el őket, ha kellett. Merész bátorságuk, rámenős hajlamuk nagy buzdításul volt a magyarokra. Arányosítva sok volt a halott közülük, mert a jelszavuk „élet vagy halál” volt. A magyarok közé temettük őket. Megismerhettük ruházatukról őket, de a régebbieken már honvéd ruházat volt. Ahogy számba tudtuk venni, kétszázat is meghaladhatta halottaik száma.

Herman bácsi, sokféle létszámot hallottam az isaszegi sebesültekről és az elhaltakról. Mi az igazság?

Az az igazság, hogy pontos létszám nem volt még a magyar hadseregről sem, nemhogy az elhaltakról. Isaszegen nem is lehetett, mert óriási harctér és nagy létszám volt, főleg az osztrákok részéről lehettek vagy negyvenezren. A magyarok eleinte ötezer, majd hozzá kétszerannyi, aztán Aulich, de 26 ezernél nem voltak többen. Az osztrákok sokan fülladtak be az ingovány sűppedő nagy területén a Rákos rétjein. Két tömegsírba temettünk. A sírok, az iskola előtt, a hegyekből jövő vizesárokban a kis ulicskába voltak (a mai község-ház előtt). Két nagy gödör lett megásva. Ide osztrákokat temettek. Az osztrákok vesztesége jóval ezen

felüli volt. A magyaroké a lengyelekkel együtt megközelítette az ezer létszámot. Súlyos sebesült nagyon sok volt. A csatatéren maradt osztrák sebesültekkel együtt meghaladta a kétezer főt. Az isaszegieket nagy károsodás érte, de nem aggódtak. Örvendtek a győzelemnek.

Herman bácsi tessenék mondani, hogy Kossuth Lajos tényleg járt-e Isaszegen?

Kezet fogott velem is és megkérdezte nem vagyunk-e fáradtak? Először 5 órakor délután, majd este 9 órakor a csata után láttam. A faluszélen, Pécel felé az útmentére, ott áll a képesfa. Azt a hársfát azért ültették oda az isaszegiek, mert ott időzött a honvédek között a csata után Kossuth Lajos. Görgey és a tábornokok a csata utáni éjjel nem aludtak. Tanácskoztak. Kossuth is közöttük volt a honvéd tüzérség álláshelyén a csőszháznál.

Herman bácsi tessenék még elmondani, hogy az isaszegi csatában Rózsa Sándor is részt vett-e a legényeivel?

Szükség is volt rájuk, mert azok mint a fergeteg úgy körüláncolták lovaikkal az osztrák tüzéreket, hogy már csak remegtek tőlük! A karikással sorra verték ki szemüket, úgyhogy azok egymást marták fájdalmaikban. Számos ágyút adtak át a magyar tüzéreknek. Még a lengyel légiósok is, akik a magyar tüzérség álláshelyét védtek, kalaplevéve hurrázták meg a legényeket. A csata csendesültével a földesúr inspektori és a botospán háza udvarán levő borospincéből rocskába, favedrekbe hordták fel a bort és a csatamezőn végigjárták a sebe-

sülteket, akik fájdalomukban elaléltek, arcul öntögették őket, sokat életre keltettek, még az osztrák sebesülteket is. Két karóra kötött, szétvágott zsákon, rögtönzött hordágyaikon hordták a sebesülteket a sebkötözőhelyre. Rózsa Sándor és legényei a csata vége felé hamar észrevették, hogy késik a honvédségnek az élelemezszállítás, látták, hogy a honvédek ki-merültek, éhesek. Rózsa Sándor mindenhez értő legényei sorra vágták az uradalom tinóit és hízóit, és az isaszegiek segítségével az öszszehordott tüstökben megkezdtek a pörkölt- és gulyásfőzést. Bőségesen ellátták a honvédséget vacsorával. Nem aludtak azok egész éjjel, mindenütt ott tudtak lenni, ahol a legnagyobb

szükség volt rájuk! Hajnalban sorakoztak, nem vittek azok magukkal semmit! Isaszeget pedig elhagyták.

Herman bácsi, legyen szíves megmondani emlékszik-e arra, hogy éjjel az osztrákok megkísérelték-e Isaszegre visszatérésüket?

Mink szanitécek fenn voltunk egész éjjel, még megállásunk sem volt. A honvédség alakulatai szerteszét a holdvilágos éjjelen a szabad ég alatt leszunyókáltak, az út felől hallottunk honvédségi alarmiroztatást. Kalmár Károlylyal ezt láttuk. Éjfél tájt, Pécel felé a százados, aki isaszegi volt maga is, riasztotta gyalogsági zászlóalját. Amíg emberei pihentek, ő állta a strázsát. Kerepes felől fegyver-csörtetést hal-

lott, osztrák sereg Isaszeg irányába közeledtét észlelte. Emberei percek alatt puskatüzet zúdítottak a közeledő osztrákokra. Az osztrákok visszakoztak, egy lépést se jöttek előre, eltűntek rohanva és végleges csend borult a csataterre. Kora reggel négy szanitécünk kíváncsiságból abba az irányba ment, ahol éjfélkor osztrákok voltak. Tizennégy halottjuk maradt ott és három súlyos sebesültet hoztak be a vízimalomhoz, akiket ápolásba vettünk.

Kalmanovits Miklósné

Forrás: Isaszegi Adattári Közlemények 1974
Képek: Isaszegi Adattári Közlemények 1974

Frommer Rudolf

Magyarországon a Habsburg - éra idején nem létezett komoly fegyvergyártás. Az 1848-'49-es szabadságharc idején ez komoly gondot okozott a honvédség megfelelő felszerelése vonatkozásában. A felelős magyar kormányzat ezért több üzemet is felállított a honvédségek megfelelő ellátására, de a szabadságharc bukása után ezeket bezárták.

Frommer Rudolf zsidó kereskedőcsaládban született 1868. augusztus 4-én. Apja Frommer Simon, anyja Poll Hermina. Középiszkolai tanulmányai után elvégezte a Kereskedelmi Akadémiát, ezután a Tőzsdére került, majd a Magyar Általános Hitelbank tisztviselője lett (a Hitelbankot az 1880-as évek végétől Kornfeld Zsigmond vezette, és az államnak szerzett kölcsöneivel amolyan félhivatalos nemzeti bankká fejlesztette). Frommer jól beszélt angolul, franciául és németül. 1896-ban magyar

Frommer 37M

Frommer Rudolf és a Fegyver és Gépgyár Rt.

- német és német – magyar tőzsdeszótárt szerkesztett. Még ebben az évben állást váltott, és a Fegyver és Gépgyár Rt. dolgozója lett. Mivel a kiegészítés után megalakult a Magyar Királyi Honvédség, szükség volt a katonák magyar gyártmányú fegyverekkel való felszerelésére. Frommer feladata az új munkahelyén a pénzügyek felügyelete volt. Segített a gyárnak a Hitelbanktól megfelelő pénzügyi garanciákat kapni, hogy a Honvédség megrendeléseit rendszerben teljesíteni lehessen.

A gazdasági szakembert azonban elvárásolta a fegyverek világa, és szabadidejében kitanulta a szakmát. 1901 - ben már a saját tervezésű pisztolyát be is mutatta. Bár a 01M. típus még üzleti sikert nem hozott, de sok modern megoldást, újítást tartalmazott, így ez tekinthető a később nagy hírnévre szert tevő Frommer pisztolyok első darabjának. Ez önmagában sem kis teljesítmény, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Frommer semmiféle műszaki végzettséggel nem rendelkezett. Amikor aztán a gyár igazgatója, Epperlein Oszkár elhunyt, őt nevezték ki a helyére. Frommer Rudolf a következő néhány évben a világ színvonalú gyárrá tette a vállalatot, miközben az önálló tervezésű magyar kézfegyvergyártást is megteremtette. A cégvezetés napi gondjai mellett aktív fegyvertervező maradt, nyugdíjba vonulásáig százötven szabadalom bejegyzetése fűződött a nevéhez, köztük olyanok is, amelyek világújdonságnak számítottak. Tervezői szenvedélyét elsősorban pisztolyok tervezésében élte ki. A Nagy Háborúban a hadseregben már a tömeggyártásra alkalmas Frommer modell, az 1910 M, majd ennek továbbfejlesztése, a Frommer – Stop lett rendszeresítve. A cég aranykora a háború végéig tartó évekhez kötődik. A termeléssel együtt a nyereség is növekedett, Frommert pedig I. Ferenc József király nemesi ranggal, illetve a beszédes „Fegyverneki” előnévvel tüntette ki, majd udvari tanácsosnak is kinevezte. Jellemző a fegyvertervező – igazgatóra, hogy ennél többre értékelte amikor 1920 - ban a Mérnöki Kamara engedélyezte számára a

M 1910

mérnöki cím használatát, holott semmiféle ilyen irányú végzettséggel nem rendelkezett. 1926-ban megkapta a másodosztályú érdemkeresztet, 1928-ban pedig az Országgyűlés Felsőházának örökös tagjává nevezték ki. A trianoni békediktátum nehéz helyzetbe hozta a vállalatot, de Frommer vadászfegyverek, gépek, háztartási eszközök és más termékek gyártásával életben tartotta a céget. Amikor aztán beindult az újra – fegyverkezési program, újabb Frommer fejlesztésekkel a gyár ebbe is bekapcsolódott. Frommer Rudolf 1935 - ben ment nyugdíjba, de a tétlenséget nem sokáig bírta, 1936 - ban meghalt. Így aztán a zsidó Frommernek nem kellett szembesülnie azzal a ténnyel, hogy a hadba vonuló Honvédség katonái mellett a magyar zsidók deportálásában kulcsszerepet játszó csendőrök oldalán is az általa tervezett pisztolyok lógtak, és a 37M típusból a náci Németország is rendelt a Luftwaffe részére több, mint százezer darabot, aminek a nagyrészét le is szállították.

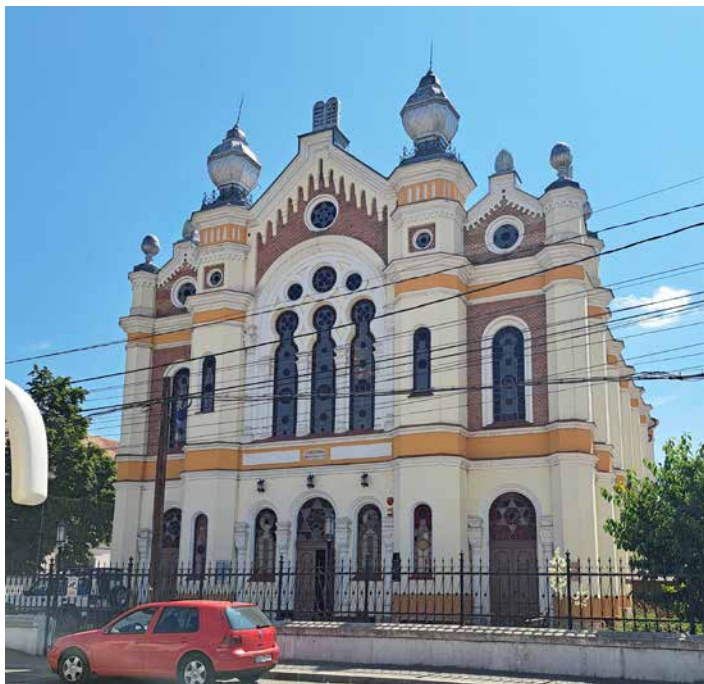
Frommer Rudolf sírja a Farkasréti zsidó temetőben található. Házastársa Kornfeld Leonie (1875 – 1951) volt.

Glück Gábor

Források: BBC History, Wikipedia
Képek: BBC History,
forgottenweapons / Wikipedia

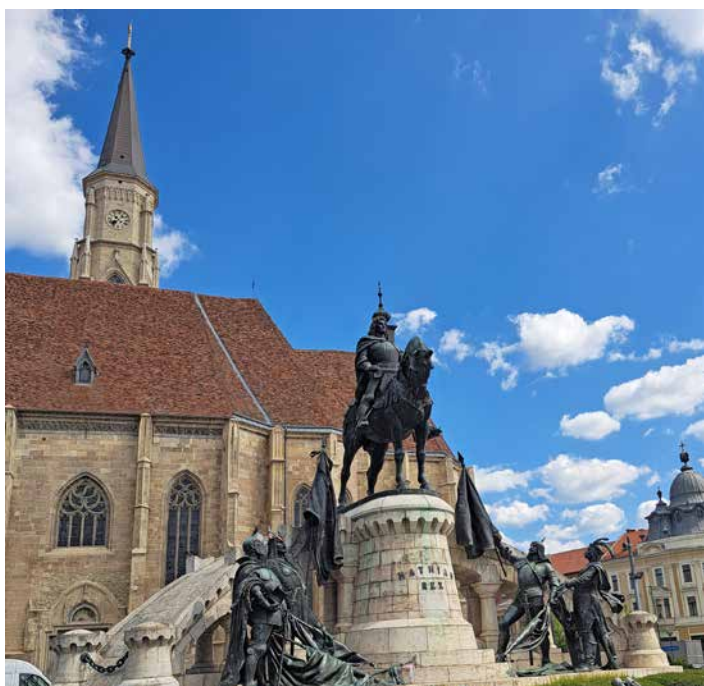
KIRÁNDULÁS ERDÉLYBE

A Nyíregyházi Zsidó Hitközség szervezésének köszönhetően a hitközség tagjai közül többen is részt vehettünk egy kétnapos kiránduláson Erdély - magyar határhoz közeli - városaiban.

Nagyvárad, Ortodox zsinagóga

Első megállónk az egykori magyar város, Nagyvárad volt. Itt megtekinthettük a Nagy Ortodox Zsinagógát, amely jelenleg az egyetlen továbbra is használatban álló zsinagóga a városban. Az épület 1890-ben, az Osztrák-Magyar Monarchia idején épült; közel fél évszázadra rá, 1944-ben, körülötte hozták létre a helyi gettót. Nem messze tőle található a részben állami tulajdonú Sion

Kolozsvár, A Szent Mihály-templom és Mátyás király lovas szobra

Neológ Zsinagóga, mely - mára turisztikai célpontként - a hajdani zsidó lakosság közösségi múltjának állít emléket. A templomot a váradi neológ zsidó közösség építtette az ortodox elveket követő csoporttól való különválás után, 1878-ban. 1930-as felújítását követően a Zsinagóga működése korántsem volt gördülékeny; a második világháború alatt jelentős károkat szenvedett, a kommunista diktatúra vallásüldözése révén pedig elvesztette kulturális szerepét, raktárként és sportlétesítményként használták. Végül, európai uniós támogatással restaurálták/rekonstruálták.

A második napunkat Kolozsváron töltöttük. Egy kiadós reggelit követően körbevezetést tartottak számunkra a városban. Kolozsvár (románul: Cluj Napoca) I. Mátyás királyunk, illetve Bocskai István szülőhelyeként is ismert; előbbi személyek emlékművei

A nagyvárad zsinagóga

úgyszintén az utunk részét képezték. A központ szívében álló Szent-Mihály templom Erdély legkorábbi csarnoktemploma, illetve második legnagyobb temploma a brassói Fekete templomot követően. A 14-15. század folyamán a templom gótikus stílusban épült az akkoriban ott élő szász lakosok által. Az ezt követő évszázadokban mind az evangélikus, a református és az unitárius egyház vallásgyakorlata helyszínéül szolgált – ma már pedig a római katolikus felekezethez tartozik. Az építmény előtt található az 1902-ben felavatott Mátyás király-lovaszobor, amely a legismertebb magyar vonatkozású emlékművek közé tartozik Erdélyben. Miután Erdélyt Romániához csatolták, többször is felmerült

a szobor eltávolításának ötlete, ami végül sosem valósult meg. Amíg a zsidó felekezet zsinagógáját itt is megtekintettük, a magyar kultúra legnevezetesebb temetkezési helye, a Házsongárdi temető meglátogatása sajnos idő híján elmaradt.

Utolsó állomásunk Nagykároly volt. A város templomának felépítése teljes mértékben megegyezik az egykori nyíregyházi Status Quo Zsinagógáéval, amely a Szarvas utcán épült fel. Jól lehet a helyi zsinagóga a második világháború óta nem került felújítás alá, felújíthatlan állapota mégiscsak növeli a meghittségét. A történelem, amely a már lekopott festékes falakból árad, a bimán a szétszagotott kanapéból, és vele szemben a nyitott tóratartó szekrényből. Mindez emlékeztet minket a háború által átélt szörnyűségekre. Összeköt minket ez a fájdalom és természetesen a hitünk. Az ember feledékeny, és sokszor akármennyire próbáljuk is, nem sikerül tanulni a történelemből. A zsinagóga elhagyatottsága, és az ottani jellegzetes faillat, amely szinte felállítja a szórt az ember hátán nem hagyja az emlékeket feledésbe merülni. Emlékezzünk hát a múltra, és ne hagyjuk azt

A nagykárolyi zsinagóga belső tere

kárba vészni, ami ehhez hozzásegít. Itt az utazásunk zárásaként a közösség elénekelte együtt az „Oseh shalom...” kezdetű héber nyelvű dalt.

יִשְׂרָאֵל כָּל יַעַל עָלֵינוּ שְׁלוֹם יַעֲשֶׂה הוּא, בְּמִרְוֵי שְׁלוֹם עִשָּׂה.

Oseh shalom bimromav, Hu ya'aszeh shalom aleinu v' al kol Yisrael. Magyarul: „Aki békét teremt az Ő magasságaiban, az hozzon békét ránk és egész Izraelre.”

György Paula

Képek: Urbán Teréz

Sameszok samesza

A miskolci villanyrendőr környéken egyetlenegy igazi grund sincs. A belvárosi gangos házak szűk udvarai teli vannak ablakkal. Még egy jót dekázni sem lehet anélkül, hogy ne az üvegező mesternek adjunk munkát. Focizni a Kazinczy utcai zsidó templom tágas udvarára járunk. Sajátos a pálya, a kavicsos placc közepén egy első világháborús emlékmű áll. Ez senkit sem zavar. Az egyik kapu a nagytemplom bejárata, a másik az emléktáblákkal zsúfolt dufartos bejáró. Jó a csapat, szinte állandó a társaság. Szegfű Gyuri választja a játékosokat: Lang Lali, Bán Andris, Klein Tibor, Lautman Bandi, Deutsch Öcsi és még sokan mások – fix játékosok. Szurcsusiék, a göndör-fürtös-pajeszos gyerekek is beszállnak a játékba. A felekezeti hovatartozás lényegtelen. A játékidő se számít, sötétedésig, kimerülésig rúgjuk a labdát vagy egymás bokáját.

A földszintes imaterem szomszédságában Lautmanék laknak. Lázár bácsi a hitközség samesze. Még maga sem tudja, hogy Miskolcon ő az utolsó. A legutolsó. Nem valakinek a valakije, hanem egyszerűen templomszolga, a hitközség mindenese, mindentudója. Naponta kétszer kiüríti a bádgerselyt, kikészíti az imádságoskönyveket meg az imaszíjakat. Rendezgeti a szideliket* és a táleszokat**. Jön-megy, intézkedik, megállva, sildes sapkája nélkül sosem látom. Ő gyűjti a hitközségi adót, és házhoz viszi a zsidóság újságját, az *Új életet*. Alkalmazkodó, diszkrét, hóna alatt viselt barna aktatáskájával akár tanácsi embernek is nézhetnénk.

A városban vagy száz családhoz jár, hogy beszédje az öt- vagy tizenöt forintos kultuszjáradékot. Tudja, hol nem örülnek, ha váratlanul vagy sokak szeme láttára toppan be. Ha beengedik, akkurátusan körmöli a nyugtát, és nem fogad el borravalót. Ha erősöködnék – csak tegye el Lázár bácsi –, újra írja a nyugtát. Megtoldja a ráírt összeget a zsebbe csúsztatott zöld hasúval. Akik kéri, azoknak péntekenként barheszt*** és sóletot visz. Zsidó húsvétkor, pészah előtt málhával járja a várost, rendelésre hordja szét a pászkat, a maceszgomócónak való lisztet és a kóser bort. Fáradhatatlan, igazi samesz, mígnem egy késő téli estén csaknem leteríti egy hógörgeteg. Éppen a Feid rádiós boltja előtt zúdul rá a fagyos latyak a tetőről. Szerencsére, a sildes sapka megmenti, a kórházban tér magához. Sajnos, felgyógyulása után már nem a régi.

Mi viszont csak focizunk, rendületlenül cselezünk keresztbe-kasba. Szöglet, bedobás, kirúgás nem létezik. Csak a temetések idején van szünnap. Ilyenkor a mi pályánk közepén helyezik ki a fekete lepellel borított puritán faládát. Megrendülünk, de annyira nem, hogy utána ne zavarjunk le még egy-két meccset.

Pihenésként hátraosonunk a nyilvános mosdó felé, ahol a dús szakállú sakter mormolva végez a baromfikkal. Imádkozik, majd éles késével egyetlen nyisszantással küldi a tyúkot a másvilágra. Szörnyülködöm. Sokáig, pontosabban máig is elmegy a kedvem a szárnyas húsoktól.

Ha nagyon tűz a nap, a szellőztetés miatt kinyitott zsinagógába is bemegyünk. Hűsölni, körülnézni. Egy ízben odamerészkedem a Tóraolvasó asztalhoz. Azután gyerekesen, bugyután utánozni kezdem a rabbit. Ritmikusan hajlongok előre-hátra. Senki sincs se előttem, se mögöttem. Valami nagyon rosszat teszek, egyáltalán nem odaillő módon viselkedem. Láthatatlan erővel kapom a büntetésem, akaratlanul nagyon beverem a fejem az imádkozó asztalba. Megsértyenültem, hidegrázósan friss vérszagot érzek az orromban.

Kissé kábultan vánszorgok ki a napsütésbe. Még tart a kettős látásom. Vigaszul, tíz perc alatt pompás gólokkal győzünk. S mindkettőt én pattintom be. Látom, hogy a lábadozó Lázár bácsi, a samesz az imaterem melletti kispadról minket néz. Erőtlenül integet, gratulál. Csak Bandi fia szomorú, sok volt neki egyszerre az a két potyagól.

*imakönyv **imasál ***mákkal megszórt fonott kalács

Szántó István

Mit főzzünk?

Töltött libanyak

Hozzávalók: egy liba nyakbőre, 50-60 gr libahús, 50-60 gr pulykahús, két nagyobb főtt krumpli, egy nagyobb fej vöröshagyma, só, törött bors, három evőkanál libaszír

A kikőszerozott libanyak bőrét egyik végén bekötjük. A ledarált liba- és pulykahúst összekeverjük az apróra vágott vöröshagymával, a tört krumplival, ízlés szerint sózzuk, borsozzuk, majd betöltjük a libabőrbe. A libanyakbort elkötjük. Egy lábasba kevés vizet és libaszírt teszünk, ebben megabároljuk, majd zsírára lesütjük a libanyakat.

Töltött libamell

Hozzávalók: egy nagyobb libamell, egy kis szelet barchesz, só, bors, 2 – 3 gerezd fokhagyma, egy tojás, kevés libaszír

A kikőszerozott libamellet a felső részén úgy vágjuk fel, hogy a belső vastag húsrészt ki tudjuk emelni. A húst ledaráljuk, az áztatott, kinyomott barchesz szeletet, a zúzott fokhagymát, a tojást és a fűszereket hozzáadjuk és jól eldolgozzuk. A masszát a csontra visszahelyezzük, a fent meghagyott bőrt ráhúzzuk, szabad végét a csontos – húsos részhez tűzzük. Mélyebb lábasban libaszíron és kevés vízen lassan kisütjük a húst.

- a szerk.

Forrás, szöveg és kép: Herbst – Krausz Zorica: Régi zsidó ételek

KÖZLEMÉNY

Mivel szerkesztőségünk is elkötelezett az élelmiszerpazarlás elleni törekvésekben, közreadjuk a címünkre érkezett alábbi levelet abban a reményben, hogy a programhoz csatlakozott szállodák némelyike talán kóser ételekkel is szolgál....

-a szerk.

Kedves Sófár,

Belayane Najoua vagyok és szeretném Neked elküldeni a **Munch**, ételmentő alkalmazás legújabb eredményéről szóló hírt.

A luxus is lehet zöld – 6000 kg élelmiszert mentettek meg a budapesti hotelek a Munch alkalmazáson keresztül.

Budapest, 2025. 05. 21. – Országszerte 12 szálloda csatlakozott a **Munch** ételmentő platformhoz: jelenleg 10 budapesti és 2 vidéki hotel vesz részt a pazarlás elleni kezdeményezésben. A fővárosi szállodák összesen 6000 kg élelmiszert mentettek meg, **ami 4000 laptopnak felel meg.**

A fenntarthatóság közös érdekünk.

Egy 2018-as kutatás szerint a hotelek évente 79 000 tonna élelmiszerhulladékot termelnek, a kereskedelemben keletkező élelmiszerpazarlás 10%-ért felelősek világszerte. Az ételmentés egy olyan lehetőség, ahol szinte észrevétlenül tehetnek a fenntarthatóságért a hotelek: a svédasztalos reggeliből, vagy a napi menüből megmaradt fogások **Munch**-on keresztüli értékesítésével energiát és pénzt is spórolhatnak. Nagyon köszönjük, ha egy cikk segítségével Ön is segít abban, hogy minél több emberhez eljusson a szállodai ételmentés híre!

További információért, interjú igényért vagy képekért keressen nyugodtan a lenti elérhetőségen.

Szép napot,

Belayane Najoua
Global PR & Partnership Area Lead
+36/30 5394383
munch.hu // n

Temetői nyitvatartás

A vasárnapi és pénteki nyitvatartás évszaktól függetlenül 9.00–12.00-ig. Hétfőtől csütörtökig április 01. és október 14. között 9.00–16.00-ig, október 15. és március 31. között 9.00–12.00-ig látogatható. Zsidó és állami ünnepeken zárva van, **az állami ünnepeken vagy a hivatalos nyitvatartási időtől eltérő időpontokban a temető gondnokával történő megállapodás alapján látogatható.**

Csalószki István temetőgondnok elérhetősége: 06-20-4977-532

SÓFÁR

a Nyíregyházi Zsidó Hitközség folyóirata

Postacím: 4400 Nyíregyháza, Mártírok tere 6.

E-mail: nyirosofar@gmail.com Tel./fax: (36)-42-417-939 Web: www.sofar-ujtag.hu

Tördelés, nyomtatás: Gprint Iroda (4400 Nyíregyháza, Szarvas u. 37/A)

Számlaszám: OTP 11744003-20331427

Lapalapító: Tóth-Ábri Péter

Szerkesztő: Glück Gábor

Felelős kiadó a Nyíregyházi Zsidó Hitközség

A MAZSIHISZ technikai száma 0358

Támogatók: Miniszterelnökség, BGA, a MAZSÖK mint kedvezményezett